

ORTA ÇAĞ'DA TIP EĞİTİMİNİN KURUMSALLAŞMASI: SALERNO TIP OKULU İLE GEVHER NESİBE HATUN ŞİFAİYESİ'NİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Özlem GÜL*
Muhittin ÇEKEN**

ÖZ

Avrupa'da modern tıp eğitiminin öncüsü sayılan Salerno Tıp Okulu ile Türkiye Selçuklu döneminde inşa edilen Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı, ait oldukları toplumlarda tıp biliminin gelişimine ve sağlık hizmetlerinin kurumsallaşmasına katkı sunan öncü kurumlar arasında yer almaktadırlar. Farklı coğrafi bölgelerde ortaya çıkan ve farklı kültür havzalarından beslenen bu iki kurum, kendi dönemlerinin tıbbi ihtiyaçlarına cevap vermelerinin yanı sıra, tıp ilminin akademik bir disiplin olarak şekillenmesine özgün katkılar sunmuşlardır. Bu çalışma, Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı ile Salerno Tıp Okulu'nun tarihsel kökenlerini, tedavi yöntemlerini ve kurumsal yapılarını karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemiyle incelemektedir. Makalede, her iki kurumun tıbbın meslekî ve akademik kimlik kazanmasına katkıları Doğu ve Batı ekseninde tartışılmakta; ayrıca eser üretimi, öğretim metotları, eğitim mekânları ve özellikle kadın hekimlerin varlığına ilişkin bulgular ele alınmaktadır. Böylece, Salerno Tıp Okulu'nun Orta Çağ Avrupa'sındaki bilgi dolaşımında üstlendiği aracılık rolü ile Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı'nın Selçuklu tıp geleneğindeki özgün konumu birlikte görünür kılınmakta; her iki kurumun pratik sağlık hizmetleri ile eğitim-araştırma boyutundaki süreklilik ve farklılıkları tarihsel bağlamda sistematik olarak çözümlenmektedir. Çalışma, iki geleneğin kesişim ve ayrışma noktalarını belirlerken, elde edilen bulgular kurumsal mirasın çağdaş tıp eğitime yansımalarını değerlendirmek bakımından açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tıp eğitimi, kadın hekimler, Orta Çağ tıbbı, Gevher Nesibe Hatun Şifaiyesi, Salerno Tıp Okulu.

THE INSTITUTIONALIZATION OF MEDICAL EDUCATION IN THE MIDDLE AGES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SALERNO SCHOOL OF MEDICINE AND THE GEVHER NESİBE HATUN DÂR AL-SHIFÂ

ABSTRACT

The Salerno Medical School, regarded as the pioneer of modern medical education in Europe and the Gevher Nesibe Hatun Dâr al-Shifâ (Hospital and Medical School), built during the Seljuk period in Anatolia, were among the pioneering institutions that contributed to the development of medical science and the institutionalization of health services in their respective societies. These two institutions, which emerged in different geographical regions and were influenced by different cultural spheres, not only addressed the medical needs of their respective eras but also made unique contributions to the shaping of medicine as an academic discipline. This study employs a comparative historical analysis to examine the origins, medical practices, and institutional structures of the Gevher Nesibe Hatun Dâr Al-Shifâ and the Salerno Medical School. The article discusses their contributions to the professional and academic identity of medicine within Eastern and Western contexts, while also addressing issues such as the production of medical works, teaching methods, educational settings, and, in particular, the presence of women physicians. Thus, the mediating role of the Salerno Medical School in the circulation of knowledge across medieval Europe and the distinctive position of the Gevher Nesibe Hatun Dâr al-Shifâ within the Seljuk medical tradition are jointly brought

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 08.09.2025

Yayına Kabul Tarihi: 16.03.2026

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İZMİR,

ORCID ID: 0000-0003-1323-4212, E-posta: ozlem.gul@bakircay.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, AYDIN,

ORCID ID: 0000-0003-4999-8214, E-posta: muhittin.ceken@adu.edu.tr

into view; the continuities and differences in both institutions' practical health services and their education–research dimensions are systematically analyzed in their historical context. While delineating the points of convergence and divergence between the two traditions, the study offers an explanatory framework for evaluating how this institutional legacy informs contemporary medical education.

Keywords: Medieval medicine, Medical education, women physicians, Gevher Nesibe Hatun Dār Al-Shifā, Salerno Medical School.

Giriş

Orta Çağ tıp tarihi araştırmaları, modern tıbbın kökenlerini ve günümüz sağlık kurumlarının gelişim dinamiklerini daha iyi kavrayabilmek için sadece uygulanan tedavi yöntemlerine odaklanmakla kalmaz; bu yöntemlerin hangi tarihsel koşullar altında ortaya çıktığını, hangi kurumsal yapılarda üretildiğini ve farklı coğrafi bağlamlarda nasıl aktarıldığını karşılaştırmalı bir perspektifle incelemeyi de gerekli kılar. İtalya'nın Salerno kentinde gelişen ve "Avrupa'nın ilk tıp okulu" olarak kabul edilen Salerno Tıp Okulu ile Türkiye Selçuklu Devleti döneminde Kayseri'de kurulan ve "Anadolu'nun en eski tıp fakültesi" olarak nitelendirilen Gevher Nesibe Hatun Şifaiyesi bu anlamda önemli veriler sunar. Farklı coğrafyalarda ortaya çıkmış olmalarına rağmen, teorik birikim ve pratik uygulamalar noktasında tıp biliminin kurumsallaşmasında kendi dönemlerinin iki önemli örneği olarak ön plana çıkan bu kurumlar, cevaplanması önem arz eden bazı araştırma sorularını akla getirmektedir. Bu sorular şöyledir:

1. Gevher Nesibe Hatun Şifaiyesi ve Salerno Tıp Okulu hangi tarihsel koşullar altında ortaya çıkmıştır?
2. Bu kurumlar, dönemin sağlık ve eğitim anlayışını nasıl yansıtmaktadır?
3. Her iki kurumda tıp eğitimi, teorik ve pratik açıdan hangi benzerlikleri ve farklılıkları içermektedir?
4. Bu kurumlar, Orta Çağ tıbbının Doğu ve Batı arasındaki etkileşiminde nasıl bir rol üstlenmişlerdir?

Bu çalışma, metodolojik açıdan karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemine dayanmaktadır. Bu makalenin temel amacı, Orta Çağ'da tıbbın hem teorik hem de pratik düzlemde kurumsallaşmasına yön veren Gevher Nesibe Hatun Şifaiyesi ile Salerno Tıp Okulu'nun, ortaya çıktıkları coğrafi ve sosyo-kültürel koşullar çerçevesinde; tıbbî uygulamalar, kurumsal yapılar ve üretilen eserler üzerinden karşılaştırmalı bir analizini yapmaktır. Bu iki kurumun Doğu ve Batı perspektifinde benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyarak tıbbın meslekî ve akademik bir disiplin haline gelmesine nasıl katkı sağladıklarını incelemektir.

Salerno Tıp Okulu ve Gevher Nesibe Hatun Şifaiyesi: Stratejik Konum ve Tarihsel Önem

Kaynaklarda, "Şifaiye, Giyasiye, Gevher Nesibe Hastahanesi, Şifa Hatun medresesi, Kayseri Darüşşifası, Kayseri Maristanı, Kayseri Tıbbiyesi, Şifaiye Hastahanesi, Darüşşifa medresesi, Gevher Nesibe Hastanesi" gibi farklı isimlerle bilinen Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası (İnan, 1956, s. 219; ayrıca bkz. Çelik, 2017, s. 161), günümüz Kayseri ili sınırları içinde yer alır. Kayseri tarih boyunca; Asur, Hitit, Frig, Roma gibi Anadolu'da hâkimiyet kurmuş köklü medeniyetlerin önemli yerleşim yerlerine ev sahipliği yapmıştı. Doğu Roma döneminde metropolitlik vasfına sahip olan şehir, aynı zamanda devletin doğu sınır güvenliğinin tesisi için gerekli askerî üslerin bulunduğu, savaş lojistiğinin depolandığı merkez konumundaydı. 1160'lı yıllarda Türkiye Selçuklu hâkimiyetine geçen şehrin, 1175 yılından başlayarak devlet erkânının konakladığı baş

şehirler arasında yer aldığı söylenir. Kayseri, aynı zamanda Anadolu coğrafyasının önemli kavşak noktalarından birisiydi. Özellikle Ağustos-Eylül aralığında uluslararası panayıra (Yabunlu Panayırı) ev sahipliği yapan şehir gerek Ortadoğu'dan ve gerekse Avrupa'dan çok sayıda tüccarın uğrak yeri idi. Şehrin tarihsel süreçte gösterdiği sosyal, kültürel ve ekonomik gelişim, tıp alanındaki gelişimine de önemli bir katkı sağlamıştı. Bu nedenle Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifası'nın burada inşa edilmesi muhtemelen tesadüf değildi (Tekiner, 2014, s. 179; Kutlu, 2017, s. 26-27; Tekiner, 2006, s. 19).

Salerno Tıp Okulu'nun kurulduğu bölgeye bakıldığında ise Gevher Nesibe Hatun külliyesinin kurulduğu Kayseri'ye benzer stratejik birtakım özellikler taşıdığı görülür. Tıp okulunun kurulduğu Salerno kenti (North, 2007, s. 233), Güney İtalya'nın Campania bölgesinde (Resim 1) yer alır. Kent, doğu-batı yönlü Akdeniz ticaret ağlarının kesiştiği bir noktada bulunması ve farklı uygarlıklarla yoğun etkileşim içinde olması sayesinde, Orta Çağ boyunca mal ve sermayenin yanı sıra tıbbî bilgi ve uygulamaların da dolaşımında önemli bir merkez konumuna ulaşır. 9.-11. yüzyıllar arasında Amalfi, Gaeta ve Sorrento gibi denizci şehir devletleri ile Doğu Roma topraklarının bir kısmını kontrol eden Salerno, siyasi etkisini genişleterek, Yahudi, Arap ve Latin topluluklarının bir arada yaşadığı çok kültürlü stratejik bir liman kentine dönüşür. Okulun bu bölgede kurulup ün kazanmasında ise jeopolitik konumunun yanı sıra şehrin bu kozmopolit yapısı da belirleyici olur. Bununla birlikte, Salerno, yabancıların şehre girişine ve bir takım ticari ve kültürel faaliyetlerde bulunması noktasında oldukça müsahahalı bir yaklaşım sergilemekteydi (Skinner, 2022, s. 144). "Opulenta Salernum" (Collereta, 2022, s. 341) —yani "fırsatlar şehri" — ifadesiyle simgelenen bu zenginlik ve hoşgörü ortamı, kentin hem ekonomik hem de kültürel açıdan dönemin en canlı ticaret ve bilgi merkezlerinden biri hâline gelmesini sağlar. Bu kültürel çeşitlilik buluşması ise tıp bilgisinin de çeşitlenmesine ve Salerno'nun tıp alanındaki ününün pekişmesine zemin hazırlar (Ha, 2022, s. 3). Bu dinamik yapının bir ürünü olarak ortaya çıkan ve Avrupa'da kurumsal anlamda ilk tıp okulu kabul edilen Schola Medica Salernitana (Salerno Tıp Okulu), döneminin tıbbî bilgi birikiminin aktarımında ve gelişiminde belirleyici bir rol üstlenir (Parker, 2016, s. 54).

Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası ve Salerno Tıp Okulu'nun Kuruluşu

Günümüzde müze olarak hizmet veren Gevher Nesibe Dârüşşifası'nın kuruluşu bir aşk hikâyesine dayanır. Rivayete göre II. Kılıçaslan'ın (ö. 1192) kızı Gevher Nesibe Hatun (Resim 2), abisi Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in (ö. 1211) komutanlarından birisine âşık olur ve kendisiyle evlenmek ister. Ancak Sultan Gıyâseddin, bu evliliğe karşı gelir ve kız kardeşini kendisinin münasip gördüğü kişiyle evlendirmeye karar verir. Bu karardan dolayı son derece üzüntü duyan Gevher Nesibe, kısa bir süre sonra sevdiği kişinin savaştan yaralı döndüğünü ve Kayseri'deki tıbbî imkânların yetersizliğinden dolayı öldüğünü öğrenir. Bu vaziyet kendisini çok üzer ve verem hastalığına yakalanmasına sebep olur. Kısıtlı imkânlarla yapılan yoğun tedaviye rağmen Gevher Nesibe'nin hastalığı ilerlemeye devam eder. Abisi Gıyâseddin Keyhüsrev, ölümün eşiğinde olan kız kardeşini ziyarete gider ve son arzusunu sorar. Rivayete göre Gevher Nesibe, sevdiği kişinin tıbbî yetersizlikten dolayı öldüğünü düşünür. Ayrıca kendi hastalık sürecini göz önünde bulundurarak başka insanların benzer çaresizliği yaşamamasını istemez. Bu nedenle de hastalıklardan mustarip insanları tedavi edebilecek ehil doktorların yetişmesi için bir eğitim kurumu inşa edilmesini ister (Cumbur, 1987, s. 342; Oral, 2013, s. 19-22). Bu isteğini, ölüm döşegindeyken şu sözlerle dile getirdiği rivayet edilir: "*Ben devasız bir derde düştüm, kur-*

tulmama imkân yok. Hiçbir hekim derdime çare bulamadı, ben artık ahiret yolcusuyum. Eğer dilerse benim mal varlığımla adıma bir dârü's-şifâ yaptır. Bu dârü's-şifâda bir yandan dertlilere şifâ verilirken bir yandan da devası olmayan dertlere şifâ aransın. Bu dârü's-şifâda ünlü hekimler ve cerrahlar yetişsin. Burada kimse bir kuruş ödemesin. Burası benim adıma bir vakıf olsun..." (Kesik, 2020, s. 134; ayrıca bkz. Hayırlıdağ, 2021, s. 223). Böylece, Türkiye Selçuklunun sosyal devlet anlayışı çerçevesinde, kimlik ayrımı yapılmaksızın, belli zamanlarda halka ücretsiz sağlık hizmeti sunan en önemli sağlık kuruluşlarından birisinin temelleri atılmış olur (Kesik, 2020, s. 116; Dündar vd. 2019, s. 86-87; Çelik, 2017, s. 162).

Gevher Nesine Dârüşşifâsı'nın aksine Salerno Tıp Okulu'nun kuruluşu hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. Bu konuyla ilgili tek kaynak, Salvatore De Renzi'nin *Collectio Salernitana*'da yayımladığı eski bir kroniktir (De Renzi, 1852, s. 312). Bu kronikte, Salerno Tıp Okulu'nun dört farklı kökenden gelen hekim tarafından kurulduğu aktarılır. Bunlar; Yahudi hahamı Elinus, Yunanlı Pontus, Sarazen kökenli Adale ve Salernolu yerli bir hekimdir (Packard, 1920, s. 12). Anlatıya göre bu hekimler, derslerini kendi dillerinde anlatmışlardı. Her ne kadar bu bilgi tarihsel bir gerçeklikten çok, farklı uluslardan hekimlerin Salerno'ya gelişini konu alan efsanevi bir anlatı niteliği taşısa da kentin kozmopolit yapısını ve çeşitli kültürlerden gelen tıbbî bilgilerin burada sentezlenmesini metaforik bir şekilde yansıtmaktadır. Nitekim Puschmann, *History of Medical Education* adlı eserinde, bu isimlerin büyük ihtimalle değişime uğradığını, Elinus'un aslında Elias veya Eliseus, Adale'nin Abdallah, Pontus'un ise muhtemelen Gariopontus olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla bu anlatı, kesin bir tarihsel gerçeklikten çok, farklı kültür ve dillerden gelen hekimlerin Salerno'daki entelektüel ortamı şekillendirdiğini gösteren sembolik bir yorum olarak değerlendirilebilir (Walsh, 1911, s. 6). Bu bilgilerden yola çıkarak Gevher Nesibe Hatun'a kıyasla, Salerno Tıp Okulu'nun daha uluslararası bir kuruluş felsefesine sahip olduğu gerçeği ortaya çıkar.

Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı'nın inşa süreci ve erken dönem faaliyetleri hakkında maalesef yeterli bilgi yoktur. Bunun başlıca sebebi, dârüşşifâya ait vakfiyenin günümüze ulaşmaması ve Selçuklu kaynaklarının bu konu hakkında yeterli bilgi vermemesidir. Neyse ki kurumun varlığını koruyarak günümüze ulaşması ve o dönemde hekim vazifesi gören Ebubekir Sadr-ı Kunevi adlı hekimin bazı mektupları sayesinde dârüşşifânın inşa tarihi, fizikî yapısı ve buradaki eğitim ve sağlık uygulamaları hakkında bir takım bilgiye sahip olabiliyoruz. Mesela kapısında bulunan Arapça kitabeden yola çıkarak, dârüşşifânın 1205/6 yılında inşa edildiğini öğreniyoruz. Kitabede dikkat çeken detay, Selçuklularda melike isimlerini yazmama (genellikle melikeler için "*İsmetüddünya veddin*" unvanı kullanılırdı) geleneğinin burada farklı işlemesi ve Gevher Nesibe Hatun'un isminin açıkça yazılmasıydı. Bu oldukça dikkat çekici bir detaydı çünkü tıp eğitimi ve uygulamaları açısından Anadolu'nun en kadim¹ sağlık kuruluşu kabul edilen bir kurumun bir kadın ismiyle anılması (İnan, 1956, s. 219; Yalman, 2020, s. 167-169), Türkiye Selçuklularının kadına verdiği değeri ortaya koymak açısından son derece önemlidir (Tekiner, 2014, s. 180).

Benzer şekilde Salerno Tıp Okulu'nun inşa süreci ve erken dönem faaliyetleri hakkında bilgi veren kaynak yokluğu, maalesef bu kurum hakkında da yeterli bilgiye sahip olma konusunda engel teşkil etmektedir. Nitekim Haskins, Paris Üniversitesi örneğinde olduğu gibi erken dönem yükseköğretim kurumlarının belirli bir kurucuya, kesin bir kuruluş tarihine ya da resmî

¹ Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı'nın, bir kadın tarafından Selçuklular döneminde Anadolu'da inşa edilen "ikinci dârüşşifâ" niteliği taşıdığı düşünülmektedir. Bkz. (Karakaş Tahiroğlu, 2023, s. 73).

bir yönetmeliğe dayandırılmayacağını vurgulamaktadır. Ona göre bu kurumlar, mevcut okul geleneklerinin, entelektüel çevrelerin ve toplumsal ihtiyaçların zamanla birleşmesiyle kendiliğinden şekillenmiştir. Bu değerlendirme, Salerno Tıp Okulu için de geçerlidir (Haskins, 1923, s. 7). Zira Salerno'nun kuruluşuna ilişkin aktarılan rivayetler ve efsanevi anlatılar, kesin bir tarihsel veriden çok kentin kozmopolit yapısını ve farklı kültürlerden gelen hekimlerin katkısını sembolik olarak yansıtmaktadır. Dolayısıyla tıpkı Paris Üniversitesi'nin doğuşunda olduğu gibi, Salerno'nun da tek bir tarih ya da kurucu üzerinden açıklanamayacağı, aksine uzun bir entelektüel etkileşim sürecinin ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Kurumsal Yapı ve Öğretim Metotları

Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı, çeşitli hastalıkların tedavi edildiği ve bunun yanı sıra tıp eğitiminin de verildiği önemli bir sağlık kurumuydu (Turan, 1993, 292). Dârüşşifâ, Selçuklularda bu niteliğe sahip ilk tıp medresesiydi ve tipik olarak Selçuklu hastane mimarisinin özelliklerini yansıtıyordu (Tekiner, 2006, 48; Yalman, 2020, s. 170). Yaklaşık 3000 metrekarelik bir alana inşa edilen Dârüşşifâ (Aydınöğlu, 2009, s. 13), Taç kapı, Gıyasiye (medrese), Şifaiye (hastane) ve Kümbet (Gevher Nesibe Hatun'un kabrinin burası olduğu tahmin ediliyor) olmak üzere, tek kat üzerine inşa edilen dört bölümden oluşmaktaydı (Çelik, 2017, s. 161-162). Külliye'nin kapısında bulunan kitabede, "*Bu bina, Büyük Selçuk hükümdarı Kılıç Arslan'ın kızı Gevher Nesibe Sultanın vasiyeti üzerine, kardeşi Selçuk hükümdarı Gıyaseddin zamanında Hicri 602 (M. 1206) tarihinde yapılmış ve hizmete açılmıştır*" ifadelerine yer verilmekteydi (İnan, 1956, s. 219). Selçuklu motiflerinin işlendiği kapıda, Türklerde mutluluğu temsil eden ve hayat ağacını koruduğuna inanılan ve aynı zamanda tıp ilmini sembolize eden birbirine sarılı iki yılan figürü yer almaktaydı (Köker, 1992a, s. 70-71). Gıyasiye olarak adlandırılan medrese kısmı ile Şifaiye şeklinde anılan hastane kısmı, külliye'nin ana bölümlerini oluşturmaktaydı. Ayrı taç kapılara sahip dörder avlunun bulunduğu bu iki kısım, dar bir koridorla birbirine bağlanmıştı. Dikdörtgen şeklinde tasarlanan Gıyasiye kısmı; avlu, havuz, eyvan ve küçük odalardan oluşuyordu. Gıyasiye'nin kuzey kısmında yaz aylarında derslerin yapıldığı ana eyvan yer almaktaydı (Tekiner, 2006, s. 77-82). Külliye'nin Şifaiye kısmı, birden fazla avlu, revak ve odalardan oluşuyordu. Kare veya dikdörtgen şeklindeki hastane odaları, günümüz hastane modellerinde olduğu gibi bir koridorda yan yana sıralı şekilde konumlandırılmıştı. Koridorun sonunda, "bimarhane" olarak adlandırılan akıl hastalarının tedavi edildiği oda bulunmaktaydı. On sekiz adetten oluşan hasta odalarından birisinin hamam kısmına başka birisinin ise başhekime ait olduğu tahmin edilen büyük bir odaya açılıyordu. Külliye'nin ısısı ise hamam vesilesiyle oluşturulan buharla merkezi bir sisteme bağlıydı (Çelik, 2017, s. 161-162; Köker, 1992b, s. 49-50; Tekiner, 2006, s. 83-84).

Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâ'sının külliyesine ilişkin mekânsal özellikler ayrıntılı biçimde tasvir edilebilmektedirken, Salerno Tıp Okulu'na dair fiziksel detaylar ise daha çok ikonografik görseller (Resim 3) aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. İkonografik sahne, okulun didaktik yönünü ve öğrenci-hoca ilişkisini göstermesi bakımından önem taşımaktaydı. Villanova, aktardığı metinlere kendi yorum ve değerlendirmelerini ekleyerek onlara yeni anlamlar kazandırmış ve dönemin düşünce dünyasının ufku genişletmiştir. Orta Çağ üniversitelerinin erken dönemlerinde henüz kurumsal binalar, laboratuvarlar ve sınıflar bulunmadığından, dersler genellikle yüksekçe bir kürsüde kitabı okuyarak açıklama yapan hocalar etrafında onu dikkatle dinleyen öğrenciler şeklinde gerçekleşmekteydi. Bu temsil, dönemin *okuyan hoca-oturan öğrenci* modelini yansıtarak, Paris ve Bologna gibi ilk üniversitelerde şekillenen eğitim anlayışının ön-

cül örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda bu görsel, erken dönem üniversitelerin fiziksel yapılarını anlamamız için de dolaylı fakat önemli bir temsili kaynak işlevi görmektedir, mekânsal yetersizliklere rağmen öğretim faaliyetlerinin nasıl örgütlendiğine dair ipuçları sunmaktadır. Orta Çağ'daki ilk Avrupa üniversitelerinde (Gül, 2024, s. 121-167) dersliklerin oturma düzeni, öğrencilerin sosyo-ekonomik statülerine göre belirlenmekteydi. Ön sıralar, daha yüksek ücret ödeyen varlıklı öğrenciler için ayrılırken, sıralar geriye doğru ilerledikçe hem ödenen ücret hem de toplumsal konum kademeli olarak düşmekteydi. En arka sıralar ise hocadan en uzak ve en düşük ücretli bölümler olarak kabul edilirdi. Salerno'daki eğitim mekânları da benzer şekilde sade bir biçimde düzenlenmiş olup, dönemin toplumsal farklılıklarının mekânsal düzene nasıl yansındığını gösteren dikkat çekici örneklerden birini oluşturmuştur (Newman, 2007, s. 154).

Kurumlarda Verilen Tıp Eğitimi

Gevher Nesibe Hatun Şifaiyesi'nin en dikkat çekici yönlerinden biri, tıp eğitimine hem teorik hem de pratik düzlemde kurumsal bir boyut kazandırmış olmasıdır. Dârüşşifâ'da yer alan Gıyasiye bölümü, teorik tıp eğitiminin verildiği kısımdı. Usta-çırak ilişkisine dayanan bir eğitim anlayışının hâkim olduğu Gıyasiye'de eğitimi başarıyla tamamlayanlar, müderrisler tarafından düzenlenen bir diploma alırlardı. "İcazet" veya "temessük" adı verilen bu diplomada öğrencilerin başarıyla tamamladığı dersler ve bu dersleri veren hocaların isimleri yazılı olurdu (Tekiner, 2006, s. 67). Ebu Bekir er-Razi ve İbn Sina gibi Müslüman ulemanın yanı sıra Hipokrat ve Galen gibi Antik Yunan ve Romalı hekimlerin eserleri ve bu eserlere yazılmış reddiyeler, Gıyasiye'de verilen eğitime kaynaklık etmekteydi. "Talib" adı verilen ve temel bilimlerde eğitim gören öğrenciler; tıp, matematik, felsefe, fizik, anatomi, fizyoloji, dilbilgisi, astronomi, tefsir, hadis, fıkıh gibi dersler görürlerdi; Arapça ve Farsça dil dersleri alırlardı. Şifaiye bölümünde ise "danışment" olarak adlandırılan öğrencilere hasta başında uygulamalı tıbbi eğitim verilirdi (Köker, 1992c, s. 2, 57-58; Özkul, 2020, s. 35). Burada eğitim gören öğrenciler, revaklara açılan küçük odalarda kalırlardı; yaz aylarında derslerini büyük eyvanlarda alırlardı. Kışlık dershanede ise dersler, teorik ve uygulamalı olarak yapılıyordu. Yani bu alanı oluşturan Şifaiye kısmı, teorik eğitimin uygulamaya döküldüğü ve hastaların tedavi edildiği alanı oluşturmuyordu. Günümüz tıp fakültelerinde de görülen bu özellik, muhtemelen teorik eğitimin uygulamaya dönüşmesi noktasında pratik ve pragmatik bir sistem vaat ediyordu. Şifaiye kısmı, birden fazla avlu, revak ve odalardan oluşuyordu. Kare veya dikdörtgen şeklindeki hastane odaları, günümüz hastane modellerinde olduğu gibi bir koridorda yan yana sıralı şekilde konumlandırılmıştı. Çok sayıda bulunan hasta odalarının ısısı ise alttan ısıtma sistemiyle buharla sağlanıyordu (Köker, 1992, s. 49-50; Çelik, 2017, s. 161-162).

Gevher Nesibe Şifaiyesi'nin mekânsal kurgusu günümüze somut biçimde aktarılabilmişken, Salerno Tıp Okulu için aynı durum geçerli değildir. Nitekim erken Orta Çağ Avrupa'sındaki yükseköğrenim merkezlerinin donanımlı fiziksel mekânlardan yoksun olduklarına daha önce değinmiştik. Bu çerçevede, Salerno Tıp Okulu'yla doğrudan bağlantılı hastane odalarının mimari özelliklerini ortaya koyacak ayrıntılı birincil belge ya da mimari kaynaklar günümüze ulaşmamıştır. Okula ilişkin mevcut literatür, daha çok tıp alanında üretilen metinler, öğrenci yaşamı ve kurumun idari yapısı üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak bu boşluğu telafi edebilmek amacıyla, İtalya'daki Orta Çağ hastanelerinin standart tipolojisini ele alan akademik çalışmalar dikkate alınabilir. Milanesi, manastır modellerini esas alan değerlendirmesinde özellikle XII. yüzyıldan itibaren *hastane-salon* tipolojisinin giderek güç kazandığını belirtmektedir. Bu tipoloji,

kare ya da dikdörtgen planlı, iki ya da üç nefli olarak tasarlanabilen; kimi zaman açık çatı girişleriyle, kimi zaman ise tonozlarla örtülmüş, uzunlamasına gelişen mekânlardan oluşmaktaydı (Giorgio, 2023, s. 44-51).

Mekânsal açıdan sınırlı imkânlarla sahip olsa da Salerno Tıp Okulu, sadece hekimlerin kaleme aldığı eserler ve bireysel çalışmalarıyla değil, aynı zamanda eğitim-öğretim süreçlerini belirli kurallara bağlayan kurumsal yapısıyla da öne çıkmıştır. Orta Çağ üniversitelerinde mezuniyet derecesi niteliğinde kabul edilen *licentia docendi* (öğretme yetkisi), Salerno'da farklı bir terminolojiyle *licentia medendi* olarak adlandırılmış ve doğrudan tedavi ya da şifa sanatını icra etme hakkını ifade etmiştir (Laurie, 1887, s. 15). Başlangıçta, bu yetki 1219 yılına kadar yerel dinî otoriteler tarafından verilmekteydi. Ancak Papa III. Honorius (1216-1227), Bologna'daki adayların bu yetkiyi elde edebilmeleri için baş diyakozun onayını zorunlu kılmıştır (Segre, 2015, s. 86). Salerno'nun bu yönü, üniversitelerin kurumsal otoriteyle ilişkisini en erken dönemde ortaya koyan örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

Bu kurumsal çerçeve, Salerno'da uygulanan sınav ve değerlendirme sisteminin de belirgin bir disiplin kazanmasına zemin hazırlamıştır. Salerno Tıp Okulu'ndaki değerlendirme sistemi, Orta Çağ üniversite tıp eğitimine öncülük eden bir yapıya sahipti. II. Friedrich döneminde şekillenen bu sınavlar, öğrencilerin pratisyen hekim olarak yetkilendirilmelerinden önce kapsamlı bir ölçme sürecinden geçmelerini zorunlu kılıyordu. Öğrenciler, iki ila üç yıl boyunca tıp derslerine devam ettikten sonra, tıp fakültesi üyeleri önünde sözlü sınava tabi tutuluyordu. Bu sınav sırasında, temel tıbbi bilimlerde genel teorik bilgiye sahip olduklarını kanıtlamakla yükümlüydüler. Bu sınavlar teorik bilginin yanı sıra, Hipokrat aforizmaları, hastalıkların tanımları ve anatomi uygulamaları gibi pratik becerileri de içeriyordu (Puschmann, 1891, s. 261-263). Bununla birlikte, tıp eğitime başlamak isteyen hekim adaylarının yirmi bir yaşına ulaşmış ve üç yıl boyunca mantık eğitimi almış olmaları şart koşulmuştur. Salerno'daki tıp eğitimi beş yıl sürmekteydi; bu eğitimin ardından, bir yıl boyunca deneyimli bir hekimin gözetiminde uygulamalı staj yapılması zorunluydu. Sınavlarda başarılı olan adaylar belirli bir yemin ederek mesleklerini icra etmeye hak kazanıyorlardı. Bu yemin, okulun onurunu korumayı, yoksullara ücretsiz hizmet sunmayı, zararlı ilaç vermemeyi, yanlış bilgi aktarmamayı ve eczacılık yapmamayı içeriyordu. Mezuniyet töreninde ise adaya bir yüzük, bir defne tacı ve bir kitap verilmekteydi; böylece kişi kendisini Magister veya Doctor olarak adlandırma ve hekimlik yapma yetkisi elde ediyordu (Walsh, 1911, s. 147-149). Bu bağlamda, Salerno Tıp Okulu'ndaki uygulamalar dikkate alındığında, kurumun yalnızca disiplinli bir müfredat ve katı bir sınav sistemi benimsemekle kalmayıp, aynı zamanda tıp eğitim ve öğretim süreçlerini belirli kurallara bağlayan ilk kurumsal girişimlerden biri olduğu görülmektedir.

Ne var ki bu sembolik anlatıların ötesinde, okulun yükselişini mümkün kılan temel faktörün, dinî kurumlarla olan etkileşimi ve bu etkileşimin şekillendirdiği öğrenme ortamı olduğu düşünülebilir. Salerno Tıp Okulu, çevredeki manastırlarla kurduğu bu yakın ilişkiler sayesinde özgür ve teşvik edici bir öğrenme ortamı sunmuştur. Bu durum, kadınların da dâhil olduğu farklı toplumsal kesimlerden hekimler ve öğrenciler için Salerno'yu tıp eğitimi açısından cazip bir merkez haline getirmiştir. Özellikle Salerno yakınlarındaki Monte Cassino Manastırı'nda görev yapan Benediktin rahiplerinin kronik hastalıklardan mustarip kişileri tedavi ettikleri ve bu eylemin Tanrı'yı memnun eden bir davranış olarak görüldüğü inancı, bölgedeki tıp anlayışını derinden etkilemiştir. 1058 yılında, aynı zamanda hekim olan Benediktin keşişi Alphanus

(1015/20–1085) Salerno başpiskoposu olarak o sıralar Kayravan'daki (Tunus) Uqba Ulu Camii'nde tıp dersleri veren bilgin Constantine Africanus'u (Afrikalı Constantine) Salerno'ya davet ederek aynı faaliyetleri burada sürdürmesini istemiştir. Africanus, yanında İslam tıbbının başlıca eserlerinin kopyalarını da getirmiştir (Ha, 2022, s. 2-3; Getz, 1998, s. 66; Walsh, 1911, s. 41). Bu bağlamda, Monte Cassino ile Salerno Tıp Okulu arasındaki etkileşim, 11. yüzyılın sonlarında Kuzey Afrika kökenli ünlü hekim ve çevirmen Constantine Africanus'un çalışmalarıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Monte Cassino'da görev yapan Africanus, Arapça ve Yunanca tıp metinlerini Latinceye çevirerek Salerno'daki bilginlerin kullanımına sunmuş; bu sayede Antik Yunan'ın –özellikle Aristoteles'in felsefi mirası– ile İslam dünyasının tıbbî birikimi, bu süreçte Batı Avrupa'ya intikal etmiştir. Africanus'un öncülüğünde oluşturulan çeviri ekibi, felsefi tıbbın Latin dünyasında yeniden canlanmasına önyak olmuş, hazırlanan Latince metinler ise Salerno Tıp Okulu'nun eğitim müfredatının temelini oluşturmuştur. Böylelikle Constantine Africanus'un çalışmaları, Salerno'nun Batı dünyasında ilk tıp üniversitesi olarak anılmasına ve tıp eğitiminin kurumsal bir yapıya kavuşmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır (Getz, 1998, s. 31-38). Dolayısıyla, Salerno'nun bu manastıra olan coğrafi yakınlığı ve burada yürütülen tedavi ve çeviri faaliyetleri, okulun kuruluş ve gelişim sürecinde belirleyici unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Ha, 2022, s. 2-3; Getz, 1998, s. 66; Walsh, 1911, s. 41).

11. yüzyıl öncesinde Salerno'da yürütülen tıbbî uygulamalar büyük ölçüde kişisel deneyimlerden elde edilen pratik temellere dayanıyordu. Bu nedenle, akademik yönü güçlü çalışmaların oldukça sınırlı olduğu söylenebilir. Özellikle Africanus'un Yunanca ve Arapçadan yaptığı çeviriler (Resim 4), Salerno'daki eğitimin pratik ağırlıklı bir düzlemden teorik ve akademik bir çerçeveye evrilmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu süreç, diyalektik analiz ve mantıksal sınıflandırmaya dayanan skolastik yöntemin teoloji, hukuk ve gramerde olduğu gibi tıp eğitime de yansımaları sağlamıştır. Africanus'un sunduğu eserler, çevirilerle sınırlı kalmayıp İslam dünyasının önde gelen hekimlerinin özgün yorumlarını da içermekteydi. Bu metinler, 13. yüzyılın ikinci yarısında yeni kurulan üniversitelerin tıp müfredatına yön vermiş ve böylece Salerno Tıp Okulu'nun yükseköğretimin gelişimine en önemli katkısı, Paris başta olmak üzere diğer merkezlerdeki tıp çalışmalarına aktarılan bu zengin müfredat olmuştur (Cobban, 1975, s. 41-42).

Salerno'nun Haçlı Seferlerinden dönen yaralı askerler için önemli bir tedavi merkezi olduğundan yukarıda söz etmiştik. Bu durum, yeni cerrahi yöntemlerin gelişmesini zorunlu kılmıştır. Salerno Tıp Okulu'ndaki cerrahi alanındaki bu yeniliklerin öncüsü olarak kabul edilen Rogerius Frugardi'nin 1180'de yazdığı *Rogerina* (Post mundi fabricam) adlı eser, sözlü gelenekleri yazılı hâle getiren ve cerrahiye bağımsız bir bilim dalı olarak tanımlayan önemli bir çalışma olarak kabul edilmektedir (Divitiis vd. 2004, s. 726-744). Bununla birlikte, okulun simgesi haline gelen *Regimen Sanitatis Salernitanum* (Salerno Okulu Sağlık Kanunu) adlı didaktik şiir, sağlıklı yaşam tarzına dair hijyen ve diyet önerileri sunarak halk sağlığını destekleyen ilk metinlerden biridir (Schachner, 1938, s. 53). Daha önce Norman Dükü Robert'ın Salerno ziyaretinden bahsetmiştik. 1096 yılında ciddi bir şekilde yaralanan Norman Dükü Robert, Salerno'lu hekimler tarafından tedavi edilmiştir. Robert'ın İngiltere tahtı üzerindeki iddiası nedeniyle Salerno'dan ayrılmak zorunda kalması üzerine, söz konusu el yazmasının, Dük'ün kullanımı için hekimleri tarafından pratik bir sağlık rehberi olarak kaleme alındığı kabul edilmektedir. En az iki yüzyıllık tıbbi bilgi birikiminin derlendiği eser, yaklaşık otuz dile çevrilmiş ve evrensel bir şöhret kazanmıştır. Eserin müellifiği belirli bir kişiye bağlanamamış olup, Salerno'daki hekim ve hocaların ortak çalışmasının sonucu olduğu kabul edilmektedir (Wieruszowski, 1966, s. 77).

Uygulanan Tıbbi Yöntemler ve Tedavi Edilen Hastalıklar

Selçuklu sahasında görülen siyasî, askerî gelişmelerin (Haçlı, Moğol istilaları gibi) etkisi ve kervan ticaretine dayalı ekonomik faaliyetlerin beraberinde getirdiği salgın hastalıklarla mücadele etme gayesi, bir bakıma devleti tıbbî konularda daha fazla ilerlemeye ve kurumsal bazı adımlar atmaya sevk etmekteydi. Bu düşünce, Selçuklu devlet sahasında hem hastanelerin hem de bu hastanelerde görev alacak doktor sayısının artmasının da önünü açmaktaydı. Bu nedenle de Eski Türk, Hint, Çin ve sonrasında da Grek, Süryani ve Arap tıp kültüründen beslenerek inşa edilen tababet kültürünün (Çençen, 2022, s. 331-332; Tekiner, 2006, s. 39-40), Gevher Nesibe Dârüşşifâsı'nda bir kurumsallaşma örneği sergilediğini ifade edebiliriz. Haliyle Gevher Nesibe Dârüşşifâsı, kendi döneminin tıbbî ihtiyaçlarına cevap veren çok sayıda hastalığın tedavisini mümkün kılan bir kurum haline dönüşmesi tesadüf değildi. Nitekim şifaiyenin fizikî yapısı da klinik uygulamalar için oldukça müsait bir ortam yaratmaktaydı. Mesela şifaiyenin eyvanları, dışarıdan gelen hastaların muayene edildiği poliklinik vazifesi görüyordu. (Resim 5) Hastaların rahat muayene olabileceği yataklarla donatılan poliklinikler, doktorlara rahat hareket alanı oluşturacak bir sisteme sahipti. Örneğin dışarıda bekleyen hastayı çağırmak için bir çingirak mekanizması kurulmuştu. Hijyenin çok önemli olduğu böyle bir ortamda muayenelerden sonra hekimlerin elini yıkaması için yatakların ayakucuna ibrik ve leğen konulmuştu. Hastalık türüne göre hastaya yazılacak ilaçlar veya diyet listesi, ışığa duyarlı ilaç hazırlama odasında hazırlanır hastaya verilirdi. Ameliyat, şifaiyede verilen sağlık hizmetlerinden bir diğerydi. Katarakt ve mesane ameliyatlarının yapıldığı şifaiyede ameliyatlar, özel olarak tasarlanmış tepeden aydınlatmalı odalarda yapılmaktaydı ve bu süreçte hastaların ağrı duymaması için şarap, afyon ve bir takım bitki karışımından elde edilen anestezi işlemi uygulanırdı. Anestezi şurubu ve diğer ilaçların yapımında kullanılan bitkilerin yetiştirilmesi için şifaiyenin damına özel bir sera kurulmuştu (Köker, 1992b, s. 49-50; Özkul, 2020, s. 36; Dişli, 2014, s. 32-33, 106, 109). On üçüncü yüzyılın erken dönemlerine ait bu bilgilere dayanarak, Gevher Nesibe Şifaiyesi'nin cerrahi uygulamalar açısından, o dönemde cerrahi işlemlerin yasak olduğu Avrupa'dan daha ileri bir seviyede olduğunu söylemek mümkündür (Hayırlıdağ, 2021, s. 230).

Şifaiye'de, cerrahi müdahaleler ve farmakolojik uygulamaların yanı sıra ruhsal ve psikolojik rahatsızlıkların tedavisine yönelik çeşitli yöntemler de uygulanmaktaydı. Özellikle Orta Çağ Avrupası'nda akıl hastalarının türlü işkencelere maruz bırakıldığı bir dönemde psikiyatrik tedavi konusunda tam teşekküllü hizmet vermesi ve "Konsültasyon Liyezon Psikiyatrisi" gibi ileri yöntem uygulaması, şifaiyenin kendi döneminde nasıl bir konumda olduğunu göstermek açısından son derece önemlidir. Ruhsal hastalıkların tedavisinde müzik, başvuru en önemli yöntemlerden birisiydi (Özkul, 2020, s. 35-36; Çelik, 2017, s. 162). Ebû Bekir er-Râzî, İbn Sînâ ve Fârâbî gibi hekimler tarafından psikolojik hastalıklar için önerilen müzikle tedavi yöntemleri, şifaiyede uygulanan yöntemlere kaynaklık etmekteydi. Nitekim şifaiyenin bu tedavinin gerektirdiği tüm fizikî koşullara sahip olduğunu belirtmek gerek. Özellikle akıl hastalarının konforu düşünülerek tasarlanan avlu ve odalar, ihtiyaç duyulan müzik ve telkin aktarımına uygun tasarlanmıştı. Bu aktarım, hastaların kaldığı odaların bulunduğu eyvanlardaki kavislerde karşılıklı açılan deliklerle sağlanmaktaydı. Müziğin yanı sıra kuş ve su sesi de hastaların tedavisinde başvuru sesli tedavi metotlarından bazılarıydı (Özkul, 2020, s. 35-36; Atak, 2019, s. 333-334; Köker, 1992d, s. 26).

Doğu dünyasında Gevher Nesibe Şifaiyesi'nin bedensel ve ruhsal hastalıklara yönelik uygulamış olduğu bütüncül yaklaşımı nasıl öne çıkmış ise Batı'da da da Salerno Tıp Okulu benzer şekilde pratik tedavi yöntemleri ile kendine has önemli bir konum elde etmiştir. Bu bağlamda Salerno'nun, sadece entelektüel faaliyetlerin yürütüldüğü bir merkez değil, aynı zamanda pratik tedavi yöntemlerinin geliştirildiği ve uygulandığı bir şifa kurumu niteliği taşıdığı söylenebilir. Özellikle çevredeki doğal kaplıca sularının, mineral bakımından zengin yapıları sayesinde cilt hastalıkları, romatizma, kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları ve sindirim problemlerinin tedavisinde etkin biçimde kullanıldığı görülmektedir. Antik dönemden itibaren bilinen bu termal kaynaklar, Orta Çağ'da da hem yerel halk hem de uzak bölgelerden gelen hastalar için önemli bir çekim merkezi oluşturmıştır. Salerno'daki darüşşifada, sıcak su banyoları, çamur uygulamaları ve içme kürleri gibi hidroterapötik yöntemlerle desteklenen bir tedavi ortamı sunulmuş; böylece kent, teorik tıp eğitiminin yanı sıra, bütüncül ve uygulamalı iyileştirme yöntemleriyle de ün kazanmıştır (Ramazzina, 2024, s. 99-139; Green, 2002, s. 6). Salerno'da uygulanan çok yönlü tedavi ve eğitim ortamı, zamanla klinik uygulamaların ötesine geçerek tıbbın botanik ve farmakoloji alanlarını da kapsayan daha geniş bir çerçeveye ulaşmıştır. İşte bu bağlamda, Salerno'da kurulan Minerva Bahçesi (Giardino della Minerva), Avrupa tıp tarihinin sembolik yapılarından biri olarak öne çıkmaktadır. 13. yüzyılda Salerno Tıp Okulu'nun eğitim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulan bu bahçe, bitkisel tedavi yöntemlerinin uygulamalı öğretimi için bir açık hava laboratuvarı işlevi görmüştür. Öğrenciler burada şifalı bitkileri tanıyarak botanik ve farmakoloji alanında pratik bilgi edinmiş, böylece teorik derslerin yanında uygulamalı bir öğrenme sürecine katılmışlardır. Minerva Bahçesi bu yönüyle, Orta Çağ tıp müfredatının pratik ayağını temsil eden eşsiz bir mekân olarak değerlendirilmektedir (Pintossi vd. 2023, s. 4).

Bir diğer önemli husus, Salerno Tıp Okulu'nun yerel halk ve çevre bölgelerden gelen hastaların yanı sıra uzun yolculukları sırasında tedaviye ihtiyaç duyan seyyahlar ile Haçlı Seferleri'nde yaralanan askerler için de önemli bir uğrak noktası hâline gelmiş olmasıdır. Salerno, Haçlı Seferleri sırasında hem gidiş hem de dönüş güzergâhında bulunması nedeniyle stratejik bir konuma sahiptir. Nitekim Haçlı ordularının önde gelen figürlerinden Norman Dükü Robert'in (1054-1134) Salerno'yu ziyaret etmesi (Packard, 1920, s. 13), kentin ve tıp okulunun sıradan askerlerin yanı sıra dönemin seçkinleri açısından da bir cazibe merkezi olduğunu göstermektedir. Zoë Alaina Ferraris ve Victor A. Ferraris, yaralı Hristiyanların Salerno'ya akınını, Salernolu hekimlerin tedavi yöntemlerinde yenilikler geliştirmeye yöneltten önemli bir etken olarak değerlendirmektedirler (1997, s. 1855-1857). Bu süreç, bir yandan okulun uluslararası alanda itibar elde etmesine; diğer yandan Avrupa tıbbında kurumsal dönüşümün ivme kazanmasına temel oluşturmıştır.

Salerno Tıp Okulu'nun uluslararası düzeyde kazandığı itibar gibi, Gevher Nesibe Şifaiyesi de güçlü hekim kadrosu ve kurumsal işleyişiyle dönemin dikkat çeken tıp merkezlerinden biri olmuştur. Günümüze ulaşan bilgilere göre Gevher Nesibe Şifaiyesi hekim kadrosu, başhekim, başhekim yardımcıları, dâhiliye ve göz doktorları, cerrahlar, asistanlar ve eczacıdan oluşmaktaydı (Köker, 1992b, s. 49; Çelik, 2017, s. 161; Kesik, 2020, s. 133). Ebubekir Sadreddin Konevî, Ali Sivasî, Abdülatif Bağdadî, Ebu Salim bin Kurebâ, Ekmeleddin en-Nahcuvânî, Rıdvan b. Ali, Kutbeddin Şirazî, Sucaüddin Ali bin Ebu Tahir, Rıdvan bin Ali, Sucaüddin Ali bin Ebu Tahir, Ebu Salim bin Kureba, Ekmeleddin en-Nahcuvani, İbrahim Gazanfer Kürşi ve Ebubekir Sadreddin Konevî'nin şifaiyede sağlık hizmeti veren hekimlerden bazıları olduğu düşünülmektedir. Bu

hekimlerin önemli bir kısmı, aynı zamanda kaleme aldıkları eserlerle, kendi deneyimlerini akademik eserlere dönüştürerek bilimin sürekliliğine ve gelişimine doğrudan katkı sunmuşlardır (Köker, 1992b, s. 50-56; Kutlu, 2017, s. 43). Hak ve vazifeleri kanunlarla belirlenen hekimlerin denetimi kadılar tarafından sağlanırdı. Meslek ahlakı dışında hareket edenler kadı tarafından cezalandırılırdı. Şifaiyenin hekimlerinden birisi olduğu düşünülen Ebubekir Sadreddin Konevî'nin "Ravzatül Küttab ve hadikatülelbab" adlı eserinden yola çıkarak, dışarıdan hekim alımlarının genellikle imtihanla yapıldığı, imtihanı başarıyla tamamlayan yabancı hekimlerin şifaiyede çalışma hakkı kazandığı anlaşılmaktadır (İnan, 1956, s. 219-220; Aydınoglu, 2009, s. 44-45).

Öte yandan, Salerno Tıp Okulu'nda erkek hekimlerin yanı sıra kadın hekimler ve öğrenciler de tıp bilimine dikkate değer katkılar sunmuştur. Okul bünyesinde yetişen kadın hekimler, *mulieres salernitanae* olarak adlandırılmış ve dönemin bilimsel hayatında dikkat çekici bir yer edinmişlerdir. Abella, Rebecca Guarna, Mercuriade ve Costanza Calenda, literatürde Salerno'nun 'hanımefendileri' olarak anılmakta; bilimsel birikimleri ve kaleme aldıkları eserlerle dönemin tıp dünyasında seçkin bir konuma ulaşmışlardır. Bu isimler arasında en tanınmış olanı kuşkusuz Trotula de' Ruggiero'dur (1050-1097) (Bifulco vd. 2013, s. 2). Kadın hastalıkları, doğum ve kadın sağlığı üzerine kaleme aldığı ileri sürülen eserleriyle Trotula, Orta Çağ'dan günümüze kadar süregelen bilimsel bir ilginin odağında yer almıştır. Dönemin sosyo-kültürel koşulları kadınları çoğunlukla ebe rolüyle sınırlandırırken, "Trotula" tıp tarihinde efsanevi bir figür olarak hem hekimlik kariyeri hem de kadın bedenine ilişkin tıbbi meseleleri bilimsel tartışmanın merkezine taşımasıyla araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir (Gül 2023, s. 314-324). Kadın sağlığına dair meselelerin çoğunlukla gizem, batıl inanç ya da büyücülükle özdeşleştirildiği Orta Çağ bağlamında, Trotula'nın çalışmaları dikkate değer bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Trotula, kadın bedenine ilişkin tıbbi konuları mistik ve dogmatik algıların ötesine taşıyarak, bu alanların tıp biliminin meşru ve araştırmaya açık bir sahası olarak değerlendirilmesine öncülük etmiştir.

SONUÇ

Çalışmamız neticesinde, İtalya'da Salerno Tıp Okulu ile Anadolu'da Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı'nın coğrafi ve kültürel farklılıklara rağmen, tıp eğitimi ve sağlık hizmetlerinin kurumsallaşmasında benzer metotlar geliştirdikleri ve bu açıdan tıp biliminin gelişiminde öncü kurumlar arasında yer aldıkları görülmektedir. Dolayısıyla tıp biliminin tarihsel süreçte bireysel tecrübelerden ziyade, toplumsal ihtiyaçlar çerçevesinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Araştırma sonucunda ortaya çıkan bulgular, Doğu ve Batı'daki kurumların farklı geleneklerden beslenmelerine rağmen tıbbın meslekî bir kimlik kazanması ve akademik bir disiplin olarak şekillenmesi sürecinde ortak bir zeminde buluştuklarını göstermektedir. Bu çerçevede, Selçuklu sağlık kültürü içinde kurumsal bir yapı olarak öne çıkan Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı ile Avrupa'da entelektüel bir otorite konumuna ulaşan Salerno Tıp Okulu, tıp tarihinin iki farklı fakat birbirini tamamlayan yönünü temsil etmektedir.

Bu çalışmanın önemli tespitlerinden birisi, Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı, bir kadın eli ile kurulmuş olmasına rağmen, kurumda kadın hekimlerin varlığına dair herhangi bir bulguya rastlanmamasıdır. Zira Gevher Nesibe'nin kendisi de hekim değildir. Buna karşın, Salerno Tıp Okulu'nda, kimliği tartışmalı olsa da Trotula örneğinde görüldüğü üzere, kadınların öğrenci,

hekim ve hatta hoca olarak varlık göstermesi dikkat çekicidir. Dahası, bu kadın hekimlerin akademik nitelikte eserler kaleme almış olmaları, Salerno'nun tıp tarihinde bu anlamda bir adım öne çıkmasında rol oynamıştır.

Bir diğer önemli tespit ise hem cerrahi alanda hem de sağlık uygulamalarının farklı boyutlarında her iki kurumdaki hekimlerin tedavi yöntemlerini uygulamanın ötesine geçerek kendi deneyimlerini sistematik biçimde akademik eserler hâlinde derlemeleri ve bu yolla bilimin sürekliliğine ve gelişimine doğrudan katkı sunmalarıdır. Çeviri faaliyetlerinin bu noktada belirleyici olduğu açıktır; ancak her iki kurumdaki hekimlerinin özgün katkılarının da özellikle cerrahi ve pratik tıp alanında bilginin kurumsallaşmasına önemli bir ivme kazandırdığı anlaşılmaktadır.

Dikkat çekici hususlardan bir diğeri, Salerno Tıp Okulu'nun uluslararasılaşma bağlamında Gevher Nesibe Hatun Şifaiyesi'ne kıyasla daha farklı bir noktada bulunmasıdır. Farklı coğrafyalardan gelen öğrenciler, hocalar ve hekimlerin varlığı, Salerno'nun bölgesel bir merkez olmanın ötesinde uluslararası bir tıp merkezi niteliği kazanmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, Salerno'nun Doğu ile Batı arasındaki bilgi dolaşımında bir köprü rolü üstlendiği; Gevher Nesibe Hatun Şifaiyesi'nin ise daha ziyade Selçuklu sağlık geleneğinin kurumsal bir yansıması olarak öne çıktığı sonucuna ulaşılabilir.

Bu çalışma özelinde değinilmesi zaruri görülen son nokta ise Gevher Nesibe Dârüş-şifâsı'nın "dünyanın ilk tıp fakültesi" olduğuna ilişkin ortaya atılan iddialara dairdir. Öncelikle bu kurumlara ait eldeki kaynakların böyle bir mukayese yapma konusunda yeterli olmadığını belirterek bu meseleye ihtiyatlı yaklaşılmasının daha makul olabileceğini ifade edebiliriz. Ayrıca teorik eğitim ile tıbbî uygulamaların benzer bir özellik olarak görüldüğü bu iki kurum için kuruluş tarihi referans olarak kabul edilecekse, Salerno Tıp Okulu'nun Gevher Nesibe Dârüş-şifâsı'ndan yaklaşık iki asır önce kurulduğunu belirtmek gerek. Ancak sonuç olarak değerlendirildiğinde, her iki kurumun da sadece kuruldukları dönemin tıbbî ihtiyaçlarına cevap vermekle kalmayıp aynı zamanda tıp ilminin akademik bir disiplin olarak sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir köprü vazifesi üstlendikleri ve aralarındaki kültürel farklılıkları, tıp eğitimi ve uygulamaları çerçevesinde evrensel bir paydada buluşturdıkları görülür.

KAYNAKÇA

- ATAK, Seyhan. "Tedavi Yöntemleri Açısından Selçuklu ve Bizans Pratikleri'nin Tahlili." *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 5/11 (2019), 325–345.
- AYDINOĞLU, Y. (2009). *Selçuklularda Tıp Eğitimi ve Selçuklu Hastanelerinin Avrupa Kültürüne Olan Etkileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BIFULCO, M. vd. (2013). "A Focus on Trotula de' Ruggiero: A Pioneer in Women and Children Health in History of Medicine." *The Journal of Maternal-Fetal & Neonatal Medicine, Early Online*. 27/2: 204-5.
- COLLERETA, M. "Art in Pisa in the Middle Ages". *A Companion to Medieval Pisa*. (ed. Karen Rose Mathews, Silvia Orvietani Busch, Stefano Bruni). Leiden: Brill, 2022. 435-455.
- CUMBUR, M. (1987). "Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler." *Er-dem*. 3/8: 341–348.

- ÇELİK, R. (2017). "Selçuklu'da Bir Sosyal Hizmet Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi." *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. 15: 158-164.
- ÇENCEN, N. (2017). "Selçuklular Dönemi Tıbbî ve Tıbbî Yaklaşımlarına Bir Bakış." *Bir Ömür Tarihle Yaşamak: Prof. Dr. Refik Turan*. (ed. Necdet Hayta vd.). Ankara: Berikan Yayınevi. 331-338.
- DE RENZI, S. (1852-1859). *Collectio Salernitana* (Vols. 1-5). Napoli: Tipografia del Filitate Sebezio.
- DİŞLİ, G. (2014). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifalarında İşlevsel Sistemlerin ve Koruma Ölçütlerinin İrdelenmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- DIVITIIS, vd. (2004). "The Schola Medica Salernitana: The Forerunner of the Modern University Medical Schools." *Neurosurgery*. 55/4: 722-744.
- DÜNDAR, M. vd. (2019). "Anadolu'daki Tıbbın Doğuşu, Dünyadaki İlk Tıp Okulu Olarak Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Darüşşifası." *Bilimname*. XXXIX/3: 79-103.
- FERRARIS, Z. A.- Ferraris, V. A. (1997). "The Women of Salerno: Contribution to the Origins of Surgery From Medieval Italy." *Ann Thorac Surg*. 64: 1855-1857.
- GETZ, F. (1998). *Medicine in the English Middle Ages*. New Jersey: Princeton University Press.
- GREEN, M. H. (1999). "In Search of an 'Authentic' Women's Medicine: The Strange Fates of Trota of Salerno and Hildegard of Bingen." *Dynamis*. 19: 25-54.
- GÜL, Ö. (2023). "Trotula, The First Female Physician of Europe: A Historiographical Debate." *Lokman Hekim Dergisi*. 13/2: 314-324.
- GÜL, Ö. (2024). *Orta Çağ Avrupa'sında Yükseköğretim*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- HA, S. (2022). "A review on medicine in medieval times and the multicultural origin and development of the Salerno Medical School". *Medicina Historica*. 6/2: 1-10.
- HASKINS, C. H. (1923). *The Rise of Universities*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- HAYIRLIDAĞ, M. (2021). "Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası". *Kültür Araştırmaları Dergisi*. 10: 219-232.
- İNAN, A. (1956). "Kayseri'nin 749 Yıllık Şifaiye Tıp Medresesi". *Belleten*. 20/78: 217-222.
- KARAKAŞ T. R. (2023). "Üç Kadın, Üç Dârüşşifâ, Üç Taç Kapı". *Darüşşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 2/2: 70-87.
- KESİK, M. (2020). "Selçuklular'da Sağlık, Sağlık Kurumları ve Tıp Eğitimi". *Tarih Dergisi*. 71: 115-144.
- KÖKER, A. H. (1992a) "Gevher Nesibe Şifaiyesindeki Türk Tıp Amblemi Yılanlar ve Sağlık." *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi*. (ed. Ahmet Hulusi Köker). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası. 69-72.
- KÖKER, A. H. (1992b) "Gevher Nesibe Tıbbiyesinde Çalışan Hekim ve Müderrisler." *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi*. (ed. Ahmet Hulusi Köker). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası. 49-56.

- KÖKER, A. H. (1992c) "Gevher Nesibe Tıbbiyesi'nde Eğitim ve Öğretim." *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi*. (ed. Ahmet Hulusi Köker). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası. 57-61.
- KÖKER, A. H. (1992d). "Gıyasiye ve Şifaiye Yapısının Mimarisi." *Selçuklu Gevher Nesibe Sultan Tıp Fakültesi*. (ed. Ahmet Hulusi Köker). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası. 17-30.
- KUTLU, M. (2017). *XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tıp Kurumları*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Doktora Tezi).
- MILANESI, G. (2023). "Architettura di assistenza nel medioevo: modelli e antiodelli per la contemporaneità?" *FAM. Ricerche e progetti sull'architettura e la città contemporanea*. 65/2: 43-59.
- NEWMAN, P. B. (2007). *Growing Up in the Middle Ages*. USA: Mc Farland&Company.
- NORTH, J. D. (2007). *God's Clockmaker: Richard of Wallingford and The Invention of Time*. London: Bloomsbury Academic.
- ORAL, O. (2013). "Dünyanın İlk Tıp Fakültesinin Yapılmasına Vesile Olan Gevher Nesibe Sultan". *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*. 6/2: 19-30.
- ÖZKUL, K. (2020). "Anadolu da İlk Tıp Medresesi Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası". *Uluslararası Göbeklitepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Kongresi*. Şanlıurfa: İksad Publications. 19-39.
- PACKARD, F. R. (1920). "History of the School of Salerno". *The School of Salerno: Regimen Sanitatis Salernitanum*. (çev. Sir John Harington). New York: Paul B. Hoeber. 7-53.
- PARKER, S. (2016). *Medicine: The Definitive Illustrated History*. New York: Dorling Kindersley.
- PINTOSSI, vd. (2023). "Cultural Heritage Adaptive Reuse in Salerno: Challenges And Solutions". *City Culture and Society*. 33/4: 100505.
- PUSCHMANN, T. (1891). *A History of Medical Education from the Most Remote to the Most Recent Times*. London: H.K. Lewis.
- RAMAZZINA, E. (2024). "Bathing in Medieval Europe". *The elements in the medieval world: interdisciplinary perspectives: Water*. (ed. Marilina Cesario vd.). Leiden: Koninklijke Brill BV: 99-139.
- Salerno, Scuola Medica (1990). *Regimen Sanitatis Salernitanum*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- SKINNER, P. (1992). *Health and Medicine in Early Medieval Southern Italy*. Leiden: Brill.
- TEKİNER, H. (2006). *Gevher Nesibe Darüşşifası: Ortaçağda Öncü Bir Tıp Kurumu*. Kayseri: TEB 12. Bölge Kayseri Eczacı Odası Yayını.
- TEKİNER, H. "Gevher Nesibe Darüşşifası ve Selçuklularda Tıp." I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu: Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce. (2014). Ankara: Türk Tarih Kurumu: 179-193.
- TEMKİN, O. (1973). *Galenism: Rise and Decline of a Medical Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press.
- TURAN, O. (1993). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 3. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- WALSH, J. J. (1911). *Old-Time Makers of Medicine*. New York: Fordham University Press.

YALMAN, S. (2020). "Selcuklu Donemi'nde Anadolu'da Hastaneler ve Hayırseverlik", *Tarih Boyunca Anadolu'da Hayırseverlik Birinci Uluslararası Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu 26-29 Mart 2019, Antalya Bildiriler*. (ed. Oğuz Tekin vd.). Antalya: AKMED. 167-181.

EXTENDED ABSTRACT

During the Middle Ages, both in the Near East and in the Christian West, significant institutions emerged that are regarded as precursors of modern medical education and that contributed to the development of medical knowledge and, in particular, to the institutionalization of health services within their respective societies. By synthesizing the medical methods developed by earlier civilizations with their own approaches, these institutions not only addressed the therapeutic needs of their time but also bequeathed to next generations a corpus rich in medical knowledge and techniques. In this respect, the Salerno Medical School that emerged in Italy and the Gevher Nesibe Hatun Dār al-Shifā founded within the Türkiye Seljuk realm stand out as the most fully institutionalized exemplars. These institutions stand out as pioneers in shaping medicine into an academic discipline and in transmitting the culture founded upon that discipline to subsequent civilizations. Notwithstanding the significant differences between them—stemming from the distinct cultural geographies in which they operated—it is evident that the Salerno Medical School and the Gevher Nesibe Hatun Dār al-Shifā also exhibit certain similarities. The historical-geographical significance of the regions in which they took shape, their approach to delivering theoretical and practical instruction in tandem, the diseases they confronted, and the medical interventions they developed in response were among the salient similarities between the two institutions. The notably active role of women in the establishment or operation of both the Salerno Medical School and the Gevher Nesibe Hatun Dār al-Shifā constituted another point of convergence between these two medical institutions. Accordingly, it has, in a sense, become necessary to approach this subject from a historical perspective and by means of a comparative methodology: to identify the points at which these two institutions—with their distinctive traditions—converge and diverge; to evaluate their ramifications for contemporary medical education; and, in particular, to address the claims of priority ("being first") that some modern historians have attributed to them. Accordingly, this study seeks to address the following questions: under what historical conditions these institutions emerged; how they reflected the period's conceptions of health and education; what similarities and differences they exhibit from theoretical and practical standpoints; and, finally, what role they played in mediating interactions between East and West within medieval medicine. Viewed in light of the findings generated by this inquiry, it is evident that—irrespective of their cultural geographies—the Salerno Medical School and the Gevher Nesibe Hatun Dār al-Shifā made significant contributions to the professionalization of medicine and, in particular, to its formation as an academic discipline. This contribution manifested itself in the codification of the medical methods practiced and the findings produced within these institutions into scholarly works, and in their transmission to next generations. Another noteworthy finding of this study is that, despite the institution's having a female founder, no evidence has been identified for the presence of women physicians within the Gevher Nesibe Hatun Dār al-Shifā. Conversely, evidence indicates that women at the Salerno Medical School participated as students, practitioners, and indeed as members of the teaching staff. In conclusion, it becomes apparent that both institutions not only met the medical needs of their respective periods but also served as vital bridges for trans-

mitting medicine—understood as an academic discipline—to subsequent generations; moreover, despite their differing cultural dynamics, they helped to bring medical education and practice onto a shared, universal footing.

EKLER:

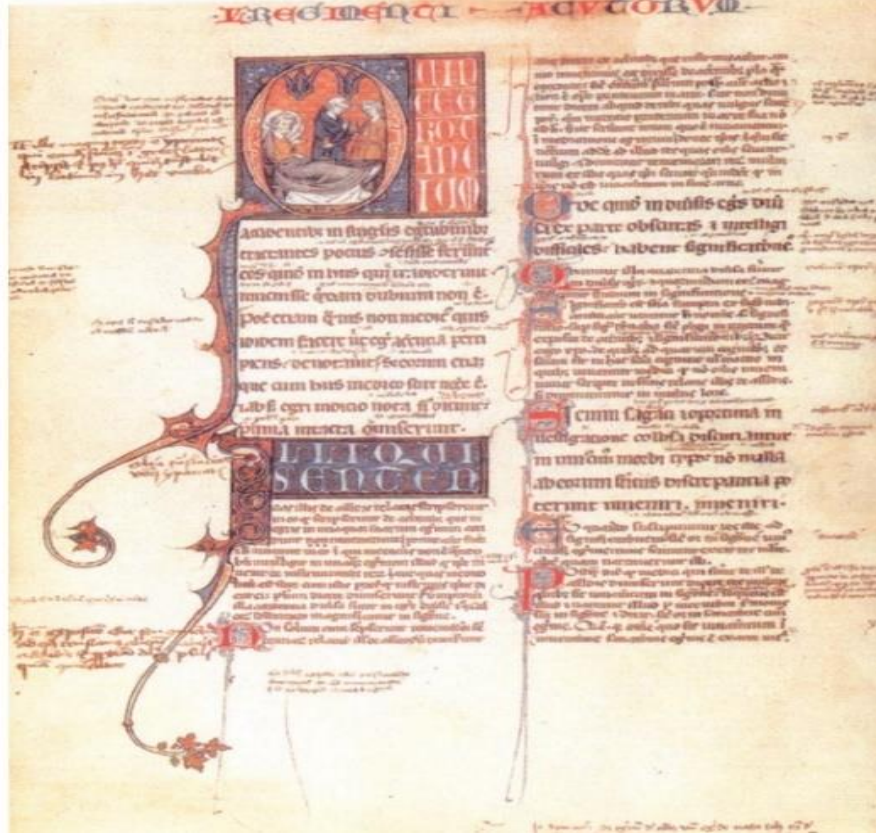
Resim 1: Bologna Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan Avicenna'nın Canon'unun bir nüsha-sındaki Schola Medica Salernitana'yı tasvir eden minyatür (Wikimedia Commons)

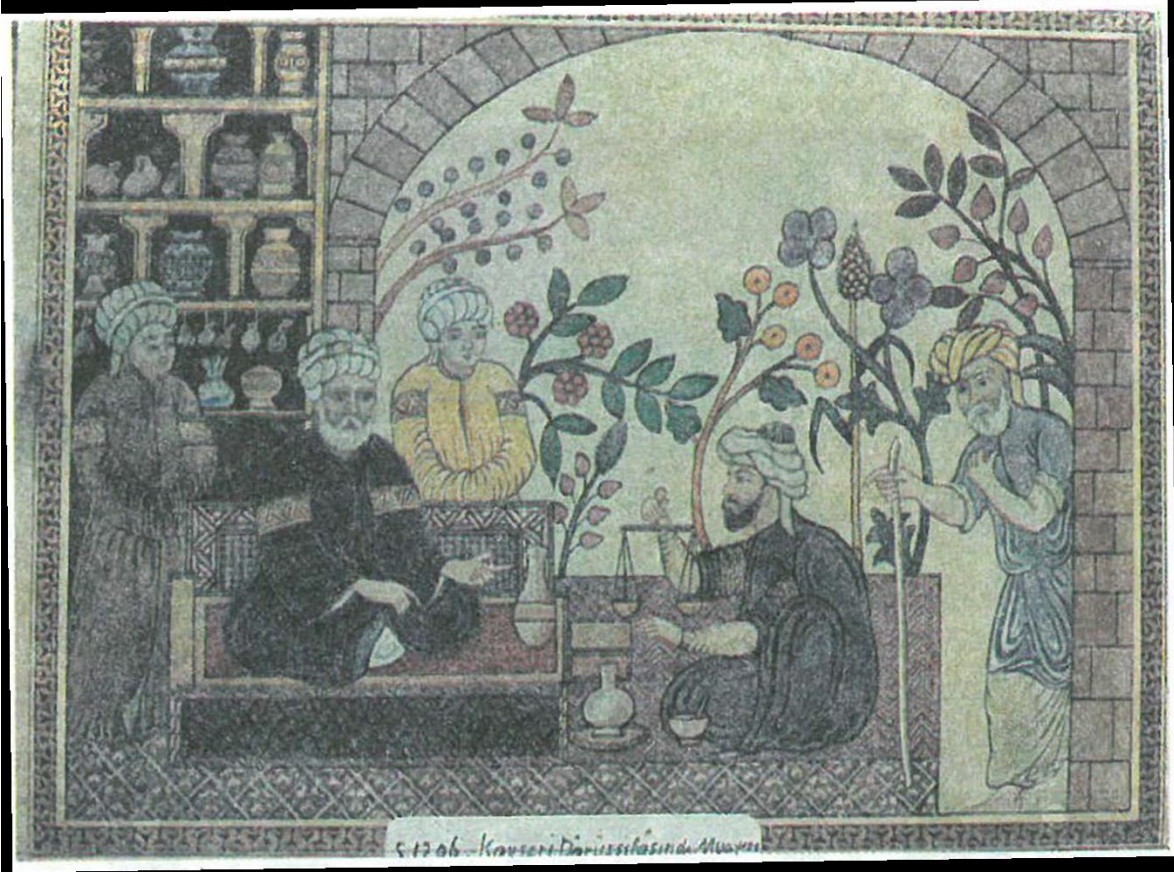
Resim 2: Gevher Nesibe Hatun (Köker, 1992).

Resim 3: Villa Nova'nın Salerno Okulu'ndaki ders yorumlarından bir kesit (Packard, 1920)

Resim 4: Constantinus Africanus'un Hipokrat ve Galen'in 'Aforizmalar'ı, Arapçadan Latinceye çevrisi. Liber Regimenti acutorum (Acil durumların yönetimi kitabı) başlangıcı. Bkz. yazıt. El yazması 2315, y. 100. Viyana Millî Kütüphanesi (Divitiis, 2004)

Resim 5: Gevher Nesibe Hatun Dârü'sşifâ'sında bir hastanın tedavisini gösteren bir görsel (Köker, 1992).